

Izlaganje sa znanstvenog skupa
32-05 Masaryk, T.G.
321.7(437)"19"
Primljeno: 14. studenog 2003.

Tomáš Garrigue Masaryk i kriza Europe*

TIHOMIR CIPEK**

Sažetak

U tekstu se prikazuje odnos T. G. Masaryka prema krizi Europe, koja je definirana kao disfunkcionalnost i slom demokratskih vladavinskih poredaka u Europi. Nastoji se odgovoriti na pitanje zašto se Masaryk u svojoj ideologiji nije osvrtao na totalitarnu opasnost, koju je za demokraciju i ostale narode u Europi, predstavljao njemački nacizam i njegova zločinačka osvajačka politika. Pokazalo se da Masarykovo zanemarivanje opasnosti za demokratski poredak u Europi i njegov odnos prema krizi Europe uvjetovan odnosom prema etničkoj zajednici sudetskih Nijemaca, koji je proizlazio iz njegova poimanja demokracije. Masarykov pojam demokracije potpuno je zanemarivao ideju kolektivnih prava i tako previđao potrebu bolje komunikacije s njemačkom etničkom zajednicom u Čehoslovačkoj. Autor tvrdi da, s obzirom na procese europskih integracija, treba postaviti pitanje: Je li potrebno da ideja demokracije sadržava ideju kolektivnih prava ili je ona, prema većini suvremenih teorija, zapravo pogubna za razvoj liberalne demokracije?

Ključne riječi: kriza Europe, češko-njemački odnosi, demokracija, kolektivna prava

Tomáš G. Masaryk za većinu je svojih čeških suvremenika nesumnjivo bio karizmatična osoba, pa je već za života postao neupitnom povijesnom ličnošću i "živim spomenikom". Čehoslovački je parlament o njemu i njegovim zaslugama 26. veljače 1930. godine donio poseban zakon koji glasi: "1. T. G. Masaryk učinio se zaslužnim za državu. 2. Ovaj je iskaz ugrađen u temelje obaju domova Narodne skupštine za vječni spomen"¹ (Hahn, 1995.: 1).

Na gore navedeni, danas pomalo neobičan i arhaičan način, već su ga za života – kako bi to rekao njemu drag filozof Platon – zatvorili na "otoke blaženstva". Iako dr-

* Dio toga teksta izložen je na znanstvenom skupu "Zeitanalyse und Kulturkritik in der Philosophie des 20. Jahrhunderts" održanom od 22. do 29. lipnja 2003. na IUC – Dubrovnik.

** *Tihomir Cipek*, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Povijest hrvatske političke misli.

¹ Sve navode s njemačkoga i češkoga jezika preveo je autor.

žava u čijem je oblikovanju sudjelovao i koju je toliko zadužio više ne postoji, Masaryk je i dalje iznimno navođen i ugledan državnik i mislilac, ne samo u Češkoj, nego i u svjetskoj javnosti. U Hrvatskoj je njegova politička misao percipirana posredovanjem naraštaja hrvatskih studenata u Pragu. Ta je generacija, u hrvatskim društvenim i humanističkim znanostima nazvana “naprednom omladinom”, prihvatila njegovu ideju demokratizacije politike, antiklerikalizam, slavensku uzajamnost, potrebu razvoja socijalne i kulturne dimenzije političkoga djelovanja te prirodno pravo naroda na samoodređenje. Svoj ugled u europskoj javnosti Tomáš Garrigue Masaryk dugovao je svome javnom djelovanju u kojem je isticao humanističke ideale.

Masaryk je rođen 7. ožujka 1850. godine u Hodonjiju u Moravskoj, a odrastao je u skromnim materijalnim prilikama. Studirao je klasičnu filologiju i filozofiju u Beču i Leipzigu. Najprije je izabran za docenta Sveučilišta u Beču, a poslije je djelovao kao profesor filozofije u Pragu, gdje je i postigao svoje najveće uspjehe. Postao je vrlo utjecajnom osobom u političkom i znanstvenom životu, ne samo Češke i cjelokupne Austro-Ugarske, nego i cijele Europe. Filozofiju nije poimao isključivo u apstraktno-sustavnom smislu, nego joj je pridavao praktičnu zadaću prevladavanja društvenih problema, moderne integracije nacije i oslobođenja malih naroda Srednje Europe. Stoga mnogi njegovi radovi pripadaju području politologije i sociologije.

Prvi svjetski rat proveo je u SAD-u zalažući se kod velikih sila za ideju samostalne Čehoslovačke države. Poslije rata 1918. godine prvi je put biran za predsjednika Čehoslovačke, a ovaj je uspjeh ponovio 1920., 1927. i 1934. godine. Zbog zdravstvenih je razloga 1935. godine odstupio s predsjedničke dužnosti. Umro je dvije godine kasnije u dvorcu Lan pokraj Praga.

Masarykove su političke ideje do danas vrlo utjecajne u češkoj javnosti. Češki ih intelektualci često rabe kao polaznu točku i oslonac u tumačenju nacionalne i europske povijesti, ali i budućnosti češke nacije. Osvrt na Masarykovu političku misao nije prisutan samo u razmatranju odgovora na pitanje postavljeno u naslovu poznatog eseja Jana Patočke “Što su Česi”, nego i u razmišljanjima o značajkama Europe. Masaryk je, naime, napisao i danas zanimljivu studiju “Nova Europa”. U ovom je djelu interpretirao Prvi svjetski rat kao demokratsku revoluciju koja je omogućila slobodu malih europskih naroda. Ishod rata omogućio je malim narodima Europe da svoju naravnu slobodu, tvrdi Masaryk, izražavaju u vlastitim državama. Zalog njihova prosperiteta jest razvoj demokracije i demokratskoga vladavinskog poretka. Demokraciju je Tomáš Garrigue Masaryk, pod utjecajem ideja Františka Palackoga, isticao kao glavnu značajku malih slavenskih naroda. Tvrdio je da je demokracija i demokratski politički poredak uvjet opstanka i bit Čehoslovačke države.² Tim više čudi njegovo slabo zanimanje za krizu Europe koja je nastupila upravo s krizom demokratskih vladavinskih poredaka: najprije dolaskom fašizma na vlast u Italiji, potom autokratskih režima i diktatura u srednjoj i

² Značajke vladavinskoga poretka u Čehoslovačkoj u političkoj znanosti nisu uvijek definirane kao neupitno i jednoznačno demokratske. Čehoslovački je politički sustav odlikovala ekstremna polarizacija i segmentacija političkih organizacija. Ovakva je situacija onemogućivala djelotvorno demokratsko odlučivanje i koncentrirala je moć u rukama neformalnih skupina koje su djelovale kao “posredničke strukture” u ostvarenju njima “bliskih” interesa. Pojavila se takozvana “Petka”, neformalno tijelo pet najjačih političkih stranaka koja je u odlučivanju zaobilazila parlament te je imala odlučujuću ulogu u političkom sustavu (Heumos, 1995.).

jugoistočnoj Europi – među kojima po represalijama nije zaostajala ni ona kralja Aleksandra u Kraljevini Jugoslaviji (Cipek, 2001.). Kriza Europe dosegla je vrhunac dolaskom nacista na vlast u Njemačkoj i uvođenjem njihove totalitarne diktature, koja je označila kraj demokratske Europe. Češka se u Srednjoj Europi, pritisnutoj diktaturama i totalitarnim nacističkim poretom čija je zločinačka politika započela Drugi svjetski rat, činila jedinim otokom demokracije.³

Masaryk je zanemarivao procese uspostavljanje diktatura i propasti demokratskih poredaka pa kriza Europe uopće nije bila njegova tema. Zašto on, koji je imao široke interese i pisao o brojnim temama, ne spominje krizu Europe? Nacizam je bio na vlasti u susjedstvu Čehoslovačke. Totalitarni poredak NSDAP-a u Njemačkoj započeo je nemilosrdan obračun sa svojim protivnicima, a u samoj je Čehoslovačkoj živjela velika njemačka etnička zajednica: tzv. sudetski Nijemci, koji su, dijelom, počeli postupno pokazivati simpatije prema nacističkoj politici. Masaryk je zanemarivao krizu Europe upravo zbog sudetskih Nijemaca koji su obitavali u Čehoslovačkoj Republici. On nije detaljnije i analitički tematizirao odnos Čeha sa susjednim narodima, pa ni s Nijemcima koji su živjeli u granicama Čehoslovačke Republike. Stoga nije razmatrao ni nacističku diktaturu, pa ni s njome povezanu krizu Europe. Iako su upravo “njegovu”, “Masarykovu Europu malih slavenskih naroda i njihovih država”, nacistički geopolitički planovi dovodili u opasnost i predviđali njezin nestanak. Njegovo zanemarivanje krize Europe čudi tim više, jer je gotovo stalno isticao da je Čehoslovačka Republika osuđena na demokraciju te da je demokratski poredak nužan uvjet njezina opstanka. Što je za Masaryka demokracija i kako je on razumije? Možda je, dakle, problem u tome kako Masaryk poima demokraciju? No, prije razmatranja njegova shvaćanja demokracije, moramo prikazati strukturu stanovništva Čehoslovačke Republike.

U Čehoslovačkoj je, prema popisu iz 1921. godine, od ukupnoga broja stanovnika živjelo 53% Čeha, 23,6% Njemaca, 14,6% Slovaka, 5,6% Mađara, a kao malobrojne manjine bili su zastupljeni Ukrajinci, Rusi i Ruteni. Češka se nacija doživljavala kao pobjednička u Prvome svjetskom ratu i uživala je jasnu političku prednost. Središnji nacionalni problem bio je položaj njemačke nacionalne zajednice od oko tri milijuna ljudi, koji su uglavnom živjeli u pograničnim oblastima prema Njemačkoj i Austriji. Čehoslovačka je, naime, bila koncipirana kao nacionalna država Čeha i Slovaka, dok su ostale nacionalne skupine imale status nacionalnih manjina i uživale sva građanska prava. Prava manjinskih nacionalnih zajednica bila su zajamčena i međunarodnim ugovorom iz St. Germaina potpisanim 1919. godine. No, ni ovim ugovorima nisu manjinama kao takvima pripisana kolektivna prava i nisu imale nikakvu zaštitu od moguće majorizacije u njima važnim pitanjima. Čehoslovački ustav također nije donesen u suradnji sa sudetskim Nijemcima, nego protiv njihove volje (Hahn, 1995.). Nijemci su se prvih mjeseci i oružjem suprotstavljali proglašenju i oblikovanju Čehoslovačke. Među Nijemcima se razvio “iredentistički” pokret koji je sanjao o priključenju dijelova Čehoslovačke naselejenih Nijemcima matici domovini – Njemačkoj. Također, konfliktnim odnosima iz-

³ Zanimljivo je da su 1920. godine od 28 država, koje su postojale u Europi između dvaju svjetskih ratova, samo dvije bile diktature. U Europi je 1938. godine bilo samo dvanaest država u kojima je postojao liberalno-demokratski poredak, dvije godine kasnije postojalo je samo još pet demokratskih država u Europi: Velika Britanija, Irska, Švedska, Finska i Švicarska (Schmeichen-Ackerman, 2002.: 2-3).

među Čeha i Nijemaca pridonio je unutarnjopolitički razvoj u Njemačkoj gdje je jačalo nezadovoljstvo mirovnim sporazumima koji su Njemačkoj nametali plaćanje velike odštete.

Unatoč navedenim okolnostima, Masaryk je davao iznimno optimistične, dijelom i kontradiktorne izjave, koje su zanemarivale stvarnost. U svome pismu Benešu iz 1918. godine, dok se još lomio oružani otpor dijela Nijemaca i Mađara koji su protivili uspostavi Čehoslovačke, tvrdi: “Naši su Nijemci u Pragu i drugdje već na našoj strani, samo se ustežu to još otvoreno pokazati. Naši Poljaci su za nas, oni se boje pripasti Poljskoj jer tamo nema reda. (...) Nijemci iz Belitza i Teschena mole nas da ih ne predamo Poljskoj. Oni se boje poljske privrede. (...) Naš će utjecaj biti zamjetan (...) Bavarska nudi kontakte: želi dalje od Berlina i moli našu pomoć”. Navedene su se riječi pokazale za bludama koje su zatvarale oči pred stvarnošću. Nasuprot navedenim optimističkim stavovima, Masaryk je bio iznimno sumnjičav prema držanju Poljaka i Mađara, što je otvoreno izražavao. Stoga u pismu Benešu tvrdi: “Glavno je da nas se podupre protiv Mađara i Poljaka. Poljacima ne bi štetio udarac po nosu, upravo suprotno, on bi koristio jer bi zadržao najopasnije šoviniste”. Dakako, nije mu nedostajalo vjere u pobjedu čehoslovačke ideje: “Uistinu: Mi smo jedini spremni i možemo uspostaviti i zadržati red. Naš će primjer biti odlučujući” (Solle: 1994.: sv. 2, 145. Nav. prema Hahn: 1995.: 5). Takav način razmišljanja zanemaruje realne sukobe i probleme. U Čehoslovačkoj su se najprije pojavili u odnosima Čeha prema sudetskim Nijemcima, Mađarima, Poljacima, potom u sukobima s dijelom Slovaka. Bijeg od suočavanja s konfliktnim značajkama demokracije na Masarykovu je tragu, prema mišljenju nekih autora, postao znakovitim za češku intelektualnu javnost (Hahn, 1995.). Zanimljivo je da se kod Masaryka, iako se demokracija smatrala bitnim načelom oblikovanja vladavinskog poretka u Čehoslovačkoj, zanemarivala njezina konfliktna narav. Demokracija je, naime, uvijek konfliktna i nije nastala da bi poništila konfliktnu strukturu društva, nego da bi joj omogućila mirno izražavanje i rješavanje sukoba. Stoga se ponovo moramo vratiti na temeljno pitanje. Naime, Tomáš G. Masaryk, ako je i bio svjestan konfliktnu dimenziju demokratskog poretka, nikad nije opširnije tematizirao ideje svojih protivnika. On se zadovoljavao pozivanjem i inzistiranjem na etičkim i socio-moralnim osnovama demokracije, pa je istodobno zanemarivao njezine institucionalne aspekte. Budući da nigdje ne razmatra ni ideologiju protivnika demokracije, ni kriza Europe nije njegova tema. On se ne bavi odnosom između Čeha i Nijemaca, iako je uvjereni demokrat. Nije li ovo zanemarivanje češko-njemačkih odnosa rezultat njegova shvaćanja demokracije?

Nema dvojbe da je Tomáš Garrigue Masaryk bio uvjereni demokrat. On piše: “Vjerujem i vjerujem u demokraciju, ali znam da ju nije lako ozbiljiti. Demokracija za mene znači u demokratskom obliku provesti demokratski program humaniteta: u demokratskoj državnoj ustavnoj formi dovesti do toga da ideali demokracije vrijede kao opći životni nazor” (Masaryk, 1991.: sv. II., 139). Naveden iskaz pokazuje sinergističke značajke Masarykova pojma demokracije.

Demokraciju je najprije definirao kao filozofijski svjetonazor, koji ima svoje postulate u prosvjetiteljstvu. Tvrdi da je “sloboda cilj i bit demokracije, demokracija je nastala i nastaje iz modernog individualizma” (Masaryk, 1990.: sv.1, 102). U slavnoj paroli Francuske revolucije “sloboda, jednakost, bratstvo” ne prepoznaje samo zahtjev za slobodom i jednakošću utemeljenima na prirodnom pravu čovjeka, nego naglašava i

ideju bratstva. Humanizam je bio Masarykova ideja vodilja, pa je to vjerojatno razlog što u njegovoj teoriji ne nalazimo elemente “društvenog ugovora”, intelektualnog konstrukta koji je bit teorije Thomasa Hoobesa i Jean-Jacquesa Rousseaua. Ideja osnivanja države na temelju dobrovoljnoga sporazuma između racionalnih pojedinaca, koji se sporazumijevaju ponajprije na temelju interesa i potrebe njihova zadovoljavanja, nije mu bila bliska. Masaryk, naime, određuje čovjeka ponajprije kao društveno biće čije se veze temelje na uzajamnoj simpatiji utemeljenoj na međusobnom suosjećanju i duhovnoj srodnosti. Pojedinci se, prema njegovu sudu, udružuju u društvo i državu ponajprije zbog nesebičnog osjećaja međusobnoga unutarnjeg povjerenja. Uza svu znanstvenu legitimaciju demokracije, za njezino je utemeljenje, prema Masarykovo filozofiji, odlučujuća etičko-antropocentrična-optimistična slika čovjeka (Baer, 1998.: 200-201). Stoga Masaryk piše: “Najdublji argument za demokraciju jest vjera u čovjeka, u njegovu vrijednost, njegovu duhovnost i njegovu besmrtnu dušu (...)” (Čapek, 1946.: 189).

Demokracija je za Masaryka i politički sustav koji jamči slobodu izražavanja svih čovjekovih osobitosti i razlika. Ona omogućuje izražavanje individualne inicijative, koja je, prema njegovu sudu, bit modernoga individualizma. Slobodna javnost, pluralizam interesa, neovisno sudstvo, podjela vlasti, jamstvo privatnoga vlasništva, socijalna briga za siromašnije sugrađane, zaštita manjinskih prava, sve su to značajke, nerazdvojive od demokratskoga političkog sustava. “Masaryk je, kao mislilac moderne, vrlo sklon modernom obliku demokracije u nacionalnoj državi” (Baer, 1998.: 201). Za njega je demokracija, također, izvor i temelj modernoga svjetskog poretka koji jamči mir i prosperitet. “Demokracija je oružje mira. Za nas i za svijet.”, izjavio je Masaryk u razgovoru s Karelom Čapekom (Čapek, 1946.: 192). Ovom je izjavom nastojao potvrditi svoj optimizam u pogledu mirnog razvoja međunarodne politike i spomenutu definiciju Prvoga svjetskog rata kao demokratske revolucije koja je izvojevala konačnu pobjedu nad aristokracijom i teokracijom te srušila tri velike sile: Rusiju, Njemačku i Austro-Ugarsku. Ističe da iz ruševina imperijalno-aristokratske Europe raste šansa za uspostavu stabilnoga europskog poretka, koji bi činile demokratske države. “Kao što pojedinac ne može živjeti bez simpatije svoje okoline”, tvrdi Masaryk, “tako i nacije trebaju simpatije drugih nacija (...) danas su se međudržavni i međunarodni odnosi toliko razvili da ni jedna država ne može živjeti bez obaziranja na druge države” (Masaryk, 1925.: 472-473). On je odlučno osuđivao svaki šovinizam i zalagao se za suradnju među državama i narodima te je težio mogućem jedinstvenijem organiziranju Europe, pa i cjelokupnoga čovječanstva (Masaryk, 1925.: 494). Demokraciju je, dakle, pojmio i kao načelo vanjske politike koja će poticati ujedinjenje Europe. On je vjerovao da “samo u općoj slobodi i kod opće demokracije, neće biti moguće tlačenje jednoga naroda od strane drugoga” (Masaryk, 1925.: 441). Također misli da demokratski sustav nije jednom zauvijek dan i da ga treba neprekidno usavršavati. Demokracija za njega nije nezaustavljiv linearan proces, nego njezin razvoj može biti ometan, pa i zaustavljen. Nakon ovih Masarykovih stavova još više čudi njegovo zanemarivanje krize Europe, odnosno krize demokracije i latentno kriznih češko-njemačkih odnosa.

Na Njemačku i Nijemce gotovo se nikad nije osvrtao, a kad bi ih i spominjao, uvijek je svoje iskaze izvodio u skladu s tipičnim stereotipima u tradiciji češke političke misli. Masaryk je tvrdio da Nijemci jednostavno nisu sposobni usvojiti demokratske vrijednosti i prihvatiti demokratski politički sustav. Nijemcima je češka misaona tradicija pripisivala ulogu nositelja feudalnog poretka, dok je za male srednjoeuropske slavenske

narode rezervirala demokratsku tradiciju, čiji su, navodno, bili nositelji. Stoga je Tomáš G. Masaryk u vanjskopolitičkom smislu bio rezerviran i prema Weimarskoj Republici. On jednostavno, u obzoru češkoga iskustva, zazire od snažne Njemačke. Zanimljivo je da ga ni njegovi strahovi od Nijemaca nisu potaknuli na propitivanje stereotipa i pokretanje analitičke i široke rasprave o odnosu Čeha i Nijemaca. U duhu svoje “Nove Europe”, čiji podnaslov “Slavensko stajalište” otkriva Masarykovu poziciju, zagovara prvenstvo malih europskih naroda i slavi slavenski smisao za demokraciju. Masarykova “Nova Europa” spada u slavenske koncepcije Srednje Europe – kakve je u Hrvatskoj zastupao Stjepan Radić – koje ovaj prostor vide kao obrambeni savez malih slavenskih naroda i država protiv njemačkog imperijalizma sa Zapada i ruskog samodržavlja s Istoka. Oštro kritizira pangermanizam koji je, prema Masarykovu sudu, u osnovi njemačke agresivne politike. Njemačku ekspanzionističku politiku i pangermanizam smatra logičnom posljedicom njemačke filozofije, a začetke nalazi već kod Kanta i Hegela. Nije se osvrtao na kritike njemačkih intelektualaca koji su mu predbacivali slavenski nacionalizam. Najpoznatija je bila kritika Alfreda Webera, pod naslovom *Germanisierung oder Slawenisierung* (“Germanizacija ili slavenizacija”) objavljena 1926. u uglednim novinama *Frankfurter Zeitung*, ali ni ugled novina, ni izniman ugled autora, nisu Masaryka potaknuli na dijalog. Od svojih stavova, koji su i u demokratskoj javnosti Weimarske Republike bili odlučno kritizirani, nije odustao. Naprotiv, ostao je kod svoga stava izrečenog 1918. godine prema kojem su “Nijemci u zemlju (Češku op. aut.) došli kao emigranti i kolonisti” (Masaryk, 1933.: sv. 1., 20). Ovaj je stav odgovarao predodžbama češke javnosti koja je u njegovom duhu Nijemce doživljavala kao strance, “uzurpatore” češke zemlje. Stoga je nakon 1918. godine prema stavovima čeških nacionalista Česima pripalo ekskluzivno pravo da upravljaju Čehoslovačkom Republikom.

Pogledajmo što su mislili oni koji češku elitu i javnost jednostavno nisu zanimali, navedeni “emigranti”, “kolonisti” i “uzurpatori”, dakle, Nijemci.⁴ Kako je njihova elita u Čehoslovačkoj tematizirala Masarykovu ideju demokracije utemeljenu na individualizmu? Što je uzrokovalo latentni sukob između Nijemaca i Čeha?

Intelektualna elita sudetskih Nijemaca iz Prvoga svjetskog rata vratila se razočarana, a u domovini se našla u posve promijenjenim političkim okolnostima. Austro-Ugarska je propala, a u novosnovanoj Čehoslovačkoj Republici Nijemci su postali manjinom. Novu nadu i zajedništvo pronašli su u organizaciji bivših ratnih drugova *Kameradschaftsbund*. Velik dio sudetskih Nijemaca sredinom se dvadesetih godine 20. stoljeća priklonio suživotu s ostalim narodima Čehoslovačke Republike. U to je vrijeme oko 60% pripadnika njemačke etničke zajednice glasovalo za stranke koje su podupirale vladu, a 1926. godine u vladu Čehoslovačke Republike ušla su i dva ministra njemačke nacionalnosti. Ovi podatci dobro pokazuju da nije bilo nikakvoga “iskonskog” antičeškoga i antidemokratskoga njemačkog gena. No, Hitlerovim dolaskom na vlast u Njemačkoj, što je bitno promijenilo vanjskopolitičke okolnosti, i velikom gospodarskom krizom, sudetski su Nijemci od 1933. godine svoje povjerenje polako usmjerivali prema

⁴ Zanimljivo je da je Češka javnost sličan ignorantski odnos imala i prema Slovacima. Češki maturant je dva da je imao neke spoznaje o slovačkoj povijesti, kulturi ili politici. Slovački zahtjevi za autonomijom proglašavani su rezultatom osobite nacionalne psihologije i nisu ozbiljno shvaćani. Iako su Slovaci bili “državotvorna” nacija, pripisivala im se drugorazredna uloga (Seibt, 1994.).

Domovinskoj fronti sudetskih Nijemaca (*Sudeten-deutschen Heimatsfront*, SHF). Ova se organizacija najprije predstavljala kao zaštitinica njemačkoga nacionalnog identiteta u Čehoslovačkoj, da bi se postupno priklonila zločinačkoj nacističkoj politici, pa su je demokrati ironično nazivali *Sei Hitlers Freund*⁵ (Brokolová, 1998.: 93).

U poslijeratnom je razdoblju, unatoč djelovanju SHF-a, najveći dio njemačke elite prihvaćao ideologiju *Kameradschaftsbunda*. Ideologija se ove organizacije, zahvaljujući djelovanju Waltera Heinnricha i kasnije Waltera Branda, temeljila na društvenoj teoriji Othmara Spanna, profesora Sveučilišta u Beču. Njegova se politička filozofija, koju je najbolje izrazio u djelu *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft (Istinska država. Predavanja o razgradnji i novoj izgradnji društva)* iz 1921. godine, temeljila na, Masarykovoj filozofiji oprečnom, antiindividualizmu. Spann tvrdi da je pravo mjesto čovjeka toplina zajednice, a ne surovi individualizam potaknut kapitalističkom vjerom u slobodu tržišne konkurencije. U duhu romantično-konzervativnih učenja između dvaju svjetskih ratova ističe da izvorna, primarna činjenica, od koje sve polazi, nije pojedinac, nego cjelina, društvo. Društvo, pak, nije pojmio kao skup pojedinaca sukobljenih interesa, nego kao iskonsku cjelinu koja omogućuje sve duhovno u čovjeku. Spann zapravo društvo svodi na zajednicu. Političke ideje Otmara Spanna u nekim su svojim postavkama imale zajedničke elemente s totalitarnom ideologijom nacionalsocijalizma. Hitler i njegovi ideolozi također su odlučno odbijali individualizam i liberalizam. Spannovoj teoriji i nacionalsocijalističkoj ideologiji zajedničko je i odlučno odbijanje i borba protiv marksizma te, prije svega, odbacivanje demokracije kao političke ideje i sustava koji razara jedinstvo nacije. S druge strane, Spannove se ideje religije, koncepcija staleške države i pojam naroda, bitno razlikuju od ideja nacista, što pokazuje i njegov životopis.⁶ No, u konkretnom povijesnom slučaju odlučnu je ulogu odigrala Spannova vjera u vodeću ulogu Nijemaca, koju su dijelili i nacisti. On je razvio koncepciju novoga europskoga poretka utemeljenog u sjećanju na srednjovjekovnu ideju carstva u sredini Europe pod njemačkom dominacijom. Uostalom, ova je postavka u osnovi svih germanskih ideja Srednje Europe. Poput navedenih koncepcija i Spannova je bila utemeljena na vjeri u carstvo koje je u središnjem dijelu našeg kontinenta trebalo jamčiti red i stabilnost pod njemačkim vodstvom. “Balkanizacija Europe”, tvrdi Spann, “doprla je danas sve do Praga i Varšave, nitko osim Nijemaca ne može na dugi rok jamčiti red (...) Danas razumijemo zašto su Poljska, Češka, Mađarska, Jugoslavija (čak i Grčka) nekoć bili njemački posjed. To ponovno mora biti tako” (Spann, 1938.: 78).

⁵ Na izborima u Čehoslovačkoj Republici za stranke koje su podržavale vladu – posredno, dakle i za Masaryka – glasovalo je 1925. godine 69% njemačkoga stanovništva, a 1929. godine 71%. Situacija se mijenja Hitlerovim dolaskom na vlast, kad pronacistička Domovinska fronta sudetskih Nijemaca dobiva 66% glasača Nijemaca, a 1939. uživa potporu 90% njemačkih glasača (Brokolová, 1998.: 93).

⁶ Othmar Spann (1878.-1950.) poslije studija ekonomije, sociologije i filozofije u Beču, Zürichu, Bernu i Tübingenu izabran je za profesora Njemačkoga sveučilišta u Brnu 1909. godine. Od 1919. sveučilišni je profesor ekonomskih i socijalnih znanosti Sveučilišta u Beču, a poslije *Anschlussa* Austrije morao se 1938. godine povući sa Sveučilišta i iz javnog života uopće. Do kraja života boravio je u austrijskoj provinciji izbjegavajući javne nastupe.

Dakako, ovakva ideja njemačke dominacija i vladavine u Europi Masaryku nije mogla biti prihvatljiva. On je, poput ostalih slavenskih državnika i mislilaca, odlučno odbijao navedenu ideju germanske Srednje Europe. No, iako mu je jasan prijeteći ton velikonjemačkih koncepcija, koje su nailazile na sve bolji prijam kod sudetskih Nijemaca, nije nastojao potaknuti kritičku raspravu o češko-njemačkim odnosima ili propitati svoj koncept demokracije koji je inzistirao na individualizmu i istodobno zanemarivao ideju kolektivnih prava. Masaryk misli, što i jest predmet osporavanja njegovih njemačkih kritičara iz razdoblja Weimarske Republike – Alfreda Webera i drugih – da su ona “potrošena” nakon Prvog svjetskog rata kad su se oblikovale nove nacionalne države. Masaryk je kolektivna prava svodio na pravo malih srednjoeuropskih slavenskih naroda, koje je ostvareno formiranjem Čehoslovačke Republike. Njegovo odbijanje pokretanja rasprave o češko-njemačkim odnosima je tim zanimljivije što on razumije značenje sudetskih Nijemaca za stabilnost političkoga sustava Čehoslovačke. U razgovoru s njemačkim novinarom Emilom Ludwigom, suočen sa svim optužbama njemačke nacionalističke elite protiv Čehoslovačke, jasno je rekao da Čehoslovačku Republiku shvaća kao državu Čeha i Slovaka, ali je naglasio i potrebu dogovora s Nijemcima. “Meni je potpuno jasno”, tvrdi Masaryk, “da u sigurnost naše države spada pridobivanje Nijemaca za tu državu. Ako do toga ne dođe, snosit ćemo suodgovornost” (Ludwig, 1935.: 261; navedeno prema Hahn, 1995.: 6). Nakon ovih riječi još više začuđuje Masarykova šutnja. On se nigdje i nikad nije jasno odredio o zahtjevima sudetskih Nijemaca. Ni kod Masaryka, ni u češkoj publicistici uopće, nije tematiziran osnovni zahtjev sudetskih Nijemaca da ih se ne tretira kao nacionalnu manjinu, nego kao jednakopravne nositelje državnosti (Hahn, 1995.: 6).

Namjera ovoga teksta nije bila da propituje opravdanost njemačkih zahtjeva, nego da upozori kako u danim povijesnim okolnostima pojam demokracije, koji inzistira isključivo na individualnim pravima, ne omogućuje suočavanje s pravim problemima i oblikovanje stabilnoga demokratskog sustava. U Masarykovoј teoriji demokracije nije bilo mjesta za ideju kolektivnih prava, pa nije bilo mjesta ni za otvaranje dijaloga o češko-njemačkim, odnosno njemačko-češkim odnosima u Čehoslovačkoj. Samim time nije se otvorio prostor za raspravu o problemima i deficitima demokratskoga političkog sustava Čehoslovačke Republike. Navedeno povijesno iskustvo podučava da, bez obzira na to kakav odgovor dali na doktrinu kolektivnih prava, podržavali je ili je, pak, osuđivali i odbacivali kao opasnost za demokraciju, ovu ideju ne treba zanemarivati, nego o njoj treba kritički raspravljati. Ideja kolektivnih prava to zaslužuje čak i kad nije u suglasju s najnovijim koncepcijama demokracije. Ne treba zatvarati oči pred kolektivnim identitetima koji se nastoje politički izraziti, pred potrebom nacija da očuvaju svoj identitet i u novim europskim integracijama. Uostalom, ne prethodi li ova rasprava prijmu Europske unije i ne upozorava li na to da u raspravama o značajkama ustava Europske unije i ne upozorava li na to da u demokraciji ne treba inzistirati isključivo na pojedincu i njegovim pravima, nego i na njegovu pravu i potrebi za kolektivnim identitetom? Jedan od važnih kolektivnih identiteta svakako je onaj nacionalni pa ga u raspravama i u pokušajima razumijevanja različitih pozicija u raspravama o načinima organiziranja europskih političkih institucija treba uzimati u obzir. Dosadašnje povijesno iskustvo i prijepori oko Masarykova pojma demokracije pri tomu nam mogu biti od velike pomoći.

Literatura

- Baer, Josette, 1998.: *Politik als praktizierte Sittlichkeit. Zum Demokratiebegriff von Thomas G. Masaryk und Václav Havel*, Sinzheim
- Brokolová, Eva, 1998.: K politické kultuře německých aktivistických politických stran 1918-1938, u: *T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce XIX. století do německé okupace Československa*, Prag
- Cipek, Tihomir, 2001.: Die Kroatischen Eliten und die Königsdiktatur in Jugoslawien 1929-1934, u: Oberländer, E. (ur.), *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944*, Paderborn/München/Wien/Zürich
- Čapek, Karel, 2001.: *Gespräche mit Masaryk*, Stuttgart-München
- Hahn, Eva, 1995.: Die "tschechische Frage" von Masaryk bis Havel, *Transit-Europäische Revue*, 10, navedeno prema: <http://www.imw.at/publ-tr/t23-hah.pdf>
- Heumos, Peter, 1995.: Pluralistische Machtorganisation als Garant von Demokratie? Zur Struktur und zum autoritären Potential der Ersten Tschechoslowakischen Republik, u: Oberländer, E. (ur.), *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919-1944*, Mainz
- Masaryk, G. Tomáš, 1925.: *Die Weltrevolution. Erinnerungen und Betrachtungen 1914-1918*, Berlin (Češko izdanje, *Světova revoluce*, Prag, 1930.)
- Masaryk, G. Tomáš, 1990.: Ideály humanitní, u: isti, *Vybrané spisy*, sv. I., Prag
- Masaryk, G. Tomáš, 1991.: O demokracii, u: isti, *Vybrané spisy*, sv. II, Prag
- Schmeichen-Ackermann, Detlef, 2002.: *Diktaturen im Vergleich*, Darmstadt
- Seibt, Ferdinand, 1994.: Ungelebte Nachbarschaften, versäumte Gelegenheiten. Tschechen, Deutsche und Slowaken, *Merkur*, sv. 12.: 1065-1076
- Solle, Zdenek, 1994.: *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z dobý parizských mírových jednání v roce 1919.*, sv. 2., Prag
- Spann, Othmar, 1921.: *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft*, Jena

Izvori na Internetu:

http://www.masaryk.ch/Literatur/Schriften_Rednen.htm

Tihomir Cipek

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CRISIS OF EUROPE

Summary

The text describes the attitude of T. G. Masaryk to the crisis of Europe, defined as the dysfunction and the collapse of democratic regimes in Europe. The author wants to answer the question why Masaryk in his ideology never made a mention of the totalitarian danger presented by the German Nazism and its nefarious politics of conquest to democracy and to the other nations in Europe. It seems that Masaryk's disregard for the challenges to the democratic order in Europe and his stance regarding the crisis in Europe stemmed from his attitude towards the ethnic community of the Sudetenland Germans, stemming in turn from his understanding of democracy. Masaryk's notion of democracy completely ignored the idea of collective rights and consequently overlooked the need for an improved communication with the German ethnic community in Czechoslovakia. Because of the processes of the European integration, the following question is in order: is it necessary for the democratic idea to include the idea of collective rights or is it, as most contemporary theories say, in fact fatal for the development of liberal democracy?

Key words: crisis of Europe, Czecho-German relations, democracy, collective rights

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000
Zagreb. *E-mail:* tcipek@fpzg.hr